

HAPSc Policy Briefs Series

Vol 6, No 1 (2025)

HAPSc Policy Briefs Series

The Paradox of Local Communities' Non-Participation in Sustainable Tourism Governance in the Cyclades: An Empirical Analysis Using the MOA Model

Miltiadis Peloponnisios

doi: [10.12681/hapscpbs.43177](https://doi.org/10.12681/hapscpbs.43177)

Copyright © 2025, Miltiadis Peloponnisios

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Peloponnisios, M. (2025). The Paradox of Local Communities' Non-Participation in Sustainable Tourism Governance in the Cyclades: An Empirical Analysis Using the MOA Model. *HAPSc Policy Briefs Series*, 6(1), 83–96. <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.43177>

The Paradox of Local Communities' Non-Participation in Sustainable Tourism Governance in the Cyclades: An Empirical Analysis Using the MOA Model¹

Miltiadis Peloponnisios²

Abstract

Community participation is a core principle of sustainable tourism development, yet its implementation remains uneven across global destinations. In the Cyclades Islands, an emblematic tourism hotspot, local community participation in tourism planning remains limited despite the region's socio-economic reliance on the sector. This article applies the Motivation–Opportunity–Ability (MOA) model to examine why communities in the Cyclades are often excluded or disengaged from sustainable tourism initiatives. Using a theoretical and empirical synthesis of academic studies, field insights, policy documents and semi structured interviews, this study reveals that while motivation exists, systemic constraints on opportunity and ability hinder genuine engagement.

Keywords: Community participation, MOA model, Sustainable tourism, Tourism governance.

Το Παράδοξο της Μη Συμμετοχής των Τοπικών Κοινωνιών στη Διακυβέρνηση του Βιώσιμου Τουρισμού στις Κυκλάδες: Μια Εμπειρική Ανάλυση με τη Χρήση του Μοντέλου MOA

Μιλτιάδης Πελοποννήσιος

Περίληψη

Η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας αποτελεί βασική αρχή της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, ωστόσο η εφαρμογή της παραμένει άνιση σε παγκόσμιο επίπεδο. Στις Κυκλάδες, έναν εμβληματικό τουριστικό προορισμό, η συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στον σχεδιασμό του τουρισμού παραμένει περιορισμένη, παρά την κοινωνικοοικονομική εξάρτηση της περιοχής από τον τομέα. Το παρόν άρθρο εφαρμόζει το μοντέλο Κίνητρο–Ευκαιρία–Ικανότητα (MOA) για να εξετάσει γιατί οι κοινότητες στις Κυκλάδες συχνά αποκλείονται ή αποστασιοποιούνται από βιώσιμες τουριστικές πρωτοβουλίες. Μέσα από μια θεωρητική και εμπειρική σύνθεση ακαδημαϊκών μελετών, επιτόπιων παρατηρήσεων, πολιτικών εγγράφων και ημιδομημένων συνεντεύξεων, η μελέτη αποκαλύπτει ότι, παρότι υπάρχει κίνητρο, συστημικοί περιορισμοί στην ευκαιρία και την ικανότητα εμποδίζουν την ουσιαστική εμπλοκή.

Keywords: Βιώσιμος τουρισμός, Διακυβέρνηση του τουρισμού, Μοντέλο MOA, Συμμετοχή της τοπικής κοινότητας.

¹ To cite this paper in APA style: Peloponnisios, M. (2025). The Paradox of Local Communities' Non-Participation in Sustainable Tourism Governance in the Cyclades: An Empirical Analysis Using the MOA Model. *HAPSc Policy Briefs Series*, 6(1), 83-96. <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.43177>

² University of Crete, Greece.

Εισαγωγή

Οι Κυκλάδες αποτελούν έναν από τους πιο εμβληματικούς προορισμούς της Μεσογείου, γνωστές για τα γραφικά τοπία, την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική και την πλούσια πολιτιστική τους κληρονομιά. Ο τουρισμός είναι κεντρικός πυλώνας της οικονομίας της περιοχής, συνεισφέροντας σημαντικά στο ΑΕΠ και στην απασχόληση, ωστόσο, η ραγδαία εξάπλωση του μαζικού τουρισμού έχει προκαλέσει ανησυχίες για περιβαλλοντική υποβάθμιση, πίεση στις υποδομές και κοινωνική και πολιτισμική αλλοίωση. Ως απάντηση, ο βιώσιμος τουρισμός έχει αναδειχθεί σε προτεραιότητα πολιτικής τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο.

Κεντρικό στοιχείο της φιλοσοφίας του βιώσιμου τουρισμού είναι η ενεργή συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στον σχεδιασμό και τη λήψη αποφάσεων (Murphy, 1985). Η συμμετοχή διασφαλίζει ότι η ανάπτυξη ανταποκρίνεται στις τοπικές ανάγκες, ενισχύει την κοινωνική ισότητα και καλλιεργεί αίσθημα ιδιοκτησίας στους κατοίκους (Tosun, 2000). Στην πράξη, ωστόσο οι τοπικές κοινωνίες παραμένουν σε μεγάλο βαθμό στο περιθώριο της τουριστικής διακυβέρνησης, περιοριζόμενες συχνά σε παθητικούς ρόλους ή σε αντιδράσεις σε στιγμές κρίσης.

Για να κατανοηθούν τα βαθύτερα αίτια αυτής της περιορισμένης συμμετοχής, το άρθρο αξιοποιεί το μοντέλο Κίνητρο (motivation) –Ευκαιρία (opportunity) –Ικανότητα (ability) (MOA), ένα συμπεριφορικό πλαίσιο που εφαρμόζεται όλο και περισσότερο στην ανάλυση συμμετοχικών διαδικασιών ανάπτυξης. Μέσα από αυτό το πρίσμα και τη μελέτη ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας, επιτόπιων παρατηρήσεων, πολιτικών εγγράφων και ημιδομημένων συνεντεύξεων, διερευνώνται οι λόγοι της απουσίας των τοπικών κοινοτήτων από τη λήψη αποφάσεων για τον βιώσιμο τουρισμό.

Τα ευρήματα βασίζονται σε 12 ημιδομημένες συνεντεύξεις με δημοτικούς αξιωματούχους, μέλη φορέων, οργανώσεων πολιτών και εκπροσώπους πολιτιστικών και επαγγελματικών συλλόγων, καθώς και σε 3 ομαδικές διαδικτυακές συζητήσεις με κατοίκους της ευρύτερης περιοχής. Η θεματική ανάλυση πραγματοποιήθηκε με βάση το πλαίσιο MOA, με στόχο την ανάδειξη των παραγόντων που επηρεάζουν τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στη διακυβέρνηση του βιώσιμου τουρισμού. Η επιλογή αυτή δικαιολογείται τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, καθώς συνάδει με τον στόχο να διερευνηθούν οι σύνθετες δυναμικές της συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών.

Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις είναι ιδιαίτερα κατάλληλες για την αποτύπωση υποκειμενικών εμπειριών, αντιλήψεων και συγκεκριμένων τοπικών συνθηκών (Longhurst, 2010). Δεδομένης της πολυπλοκότητας των συμμετοχικών διαδικασιών, οι οποίες διαμορφώνονται συχνά από άτυπες σχέσεις εξουσίας, θεσμικές πρακτικές και κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, η μέθοδος

επιτρέπει εις βάθος διερεύνηση, διατηρώντας παράλληλα την αναγκαία ευελιξία ώστε να αναδεικνύονται νέα θέματα κατά τη διάρκεια της συνομιλίας (Kvale & Brinkmann, 2009).

Ανάπτυξη του Τουρισμού, Πιέσεις Βιωσιμότητας και το Παράδοξο της Μη Συμμετοχής

Από τη δεκαετία του 1970, ο τουρισμός στις Κυκλάδες γνώρισε ραγδαία και σε μεγάλο βαθμό ανεξέλεγκτη ανάπτυξη. Ιδιαίτερα νησιά όπως η Μύκονος και η Σαντορίνη συγκαταλέγονται πλέον στους πιο επισκέψιμους προορισμούς της Ευρώπης, προσελκύοντας εκατομμύρια επισκέπτες ετησίως ,αριθμοί που ξεπερνούν κατά πολύ τους τοπικούς πληθυσμούς . Αν και ο τουρισμός έχει αναμφίβολα αποφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη, όπως απασχόληση, έσοδα από συνάλλαγμα και ανάπτυξη υποδομών, έχει ταυτόχρονα επιβαρύνει σοβαρά τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά συστήματα.

Η περιβαλλοντική υποβάθμιση αποτελεί βασικό ζήτημα. Η αυξημένη ζήτηση για νερό, ενέργεια και διαχείριση αποβλήτων υπερβαίνει κατά πολύ τη φυσική φέρουσα ικανότητα αυτών των νησιών. Ο υπερτουρισμός απειλεί με εξάντληση των υδροφόρων οριζόντων, θαλάσσια ρύπανση και καταστροφή φυσικών οικοτόπων. Επιπλέον, η βαριά εξάρτηση από εισαγόμενους πόρους για την κάλυψη των αναγκών των επισκεπτών συμβάλλει στις εκπομπές άνθρακα και αποδυναμώνει τα τοπικά συστήματα.

Από κοινωνικοοικονομική άποψη, η τουριστική ανάπτυξη έχει εντείνει τις ανισότητες. Η εισροή ξένων κεφαλαίων και τουριστών υψηλής δαπάνης έχει εκτοξεύσει τις τιμές των ακινήτων και εμπορευματοποιήσει τις παραδοσιακές μορφές διαβίωσης, με αποτέλεσμα πολλοί κάτοικοι να αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στο κόστος στέγασης ή να διατηρήσουν δραστηριότητες μη σχετιζόμενες με τον τουρισμό. Τα εποχικά πρότυπα απασχόλησης, σε συνδυασμό με την επικέντρωση στον μαζικό τουρισμό, έχουν επίσης οδηγήσει σε οικονομική αστάθεια και κοινωνικό κατακερματισμό.

Παρά τις πιέσεις αυτές, οι πολιτικές απαντήσεις τείνουν να ευνοούν τη βραχυπρόθεσμη ανταγωνιστικότητα και την προβολή προορισμών, εις βάρος της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας. Τα στρατηγικά σχέδια τουρισμού που αναπτύσσονται σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο δίνουν έμφαση π.χ. στο ψηφιακό μάρκετινγκ, στην ανάπτυξη της κρουαζιέρας και στην προσέλκυση επενδύσεων, προσφέροντας όμως περιορισμένες κατευθυντήριες γραμμές για συμμετοχική διακυβέρνηση ή κοινοτικά βασισμένο σχεδιασμό . Αυτό το χάσμα ανάμεσα στη ρητορική της βιωσιμότητας και την πραγματική πρακτική διακυβέρνησης έχει υπονομεύσει τις προσπάθειες για ουσιαστικές αλλαγές.

Αν και ο βιώσιμος τουρισμός, σύμφωνα με τον ίδιο τον ορισμό του, απαιτεί την ισορροπία οικονομικών, περιβαλλοντικών, κοινωνικών και πολιτισμικών στόχων, διασφαλίζοντας παράλληλα συμμετοχικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων (UNWTO, 2005), στις Κυκλάδες όπως έχει παρατηρηθεί και σε άλλες περιοχές, το συμμετοχικό σκέλος παραμένει κατά βάση θεωρητικό. Τυπικοί μηχανισμοί για τη συμμετοχή της κοινότητας, όπως δημόσιες διαβουλεύσεις, τοπικές επιτροπές τουρισμού ή αξιολογήσεις επιπτώσεων, είναι είτε ελλιπώς ανεπτυγμένοι είτε εφαρμόζονται με ασυνέπεια.

Αυτό το παράδοξο της μη συμμετοχής αποκαλύπτει μια θεμελιώδη απόσταση ανάμεσα στα πολιτικά πλαίσια και την καθημερινή πραγματικότητα. Παρότι οι κάτοικοι υφίστανται το βάρος των εξωτερικοτήτων του τουρισμού, σπάνια εμπλέκονται στη διαμόρφωση των πολιτικών που επηρεάζουν τη ζωή τους.

Η δημόσια εμπλοκή εμφανίζεται συχνά με τη μορφή διαμαρτυριών, ψηφισμάτων ή εκστρατειών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως απάντηση σε συγκεκριμένες κρίσεις όπως η αυθαίρετη δόμηση, οι επεκτάσεις λιμένων ή η έλλειψη νερού και όχι μέσα από σταθερές, συμμετοχικές διαδικασίες διαβούλευσης. Αυτές οι εκφράσεις δυσαρέσκειας, αν και υποδηλώνουν ανησυχία, δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τη γνήσια συν-διαχείριση.

Ενώ λοιπόν οι Κυκλάδες συχνά προβάλλονται ως σύμβολα της επιτυχίας του ελληνικού τουρισμού, ταυτόχρονα αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα των αποτυχιών στη διακυβέρνηση που υπονομεύουν τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η έλλειψη ουσιαστικής συμμετοχής της τοπικής κοινωνίας δεν αποτελεί απλώς ένα δημοκρατικό έλλειμμα, είναι μια στρατηγική αδυναμία που θέτει σε κίνδυνο τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του τουριστικού τομέα. Χωρίς συμμετοχική διακυβέρνηση, η έννοια της βιωσιμότητας παραμένει ένα κενό ιδανικό, ευάλωτο στην οικειοποίηση από βραχυπρόθεσμα οικονομικά συμφέροντα.

Το Μοντέλο MOA: Ένα Πλαίσιο για τη Συμμετοχή

Το μοντέλο MOA προέρχεται από τον χώρο της συμπεριφοράς των καταναλωτών και αναπτύχθηκε αρχικά για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα άτομα επεξεργάζονται πληροφορίες και λαμβάνουν αποφάσεις που σχετίζονται με το μάρκετινγκ και την επικοινωνία (βλ. MacInnis et al., 1991). Σύμφωνα με το μοντέλο, η συμπεριφορά δεν αποτελεί απλώς ζήτημα πρόθεσης ή επίγνωσης· αντίθετα, είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης τριών διακριτών αλλά αλληλοσυνδεόμενων παραγόντων: του κινήτρου, της ευκαιρίας και της ικανότητας. Οι τρεις αυτές διαστάσεις καθορίζουν από κοινού αν ένα άτομο ή μια ομάδα είναι πιθανό να αναλάβει δράση.

Τα τελευταία χρόνια, το μοντέλο MOA έχει προσαρμοστεί και εφαρμοστεί σε ευρύτερα πεδία της κοινωνικής συμπεριφοράς, όπως η περιβαλλοντική διαχείριση (Pham et al., 2023), η προαγωγή υγείας (Rothschild, 1999), και πιο πρόσφατα, η συμμετοχική διακυβέρνηση και η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη (Hung et al., 2010· Verma et al., 2024). Η ελκυστικότητα του μοντέλου έγκειται στην ικανότητά του να εντοπίζει τόσο ατομικά όσο και συστημικά εμπόδια στη συμμετοχή, καθιστώντας το ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για την κατανόηση της πολυπλοκότητας της εμπλοκής των ενδιαφερόμενων μερών σε περιβάλλοντα πολλαπλών δρώντων, όπως ο σχεδιασμός του τουρισμού.

Ανάλυση Κινήτρου

Το κίνητρο αναφέρεται στην εσωτερική ώθηση ή προθυμία ενός ατόμου να εμπλακεί σε μια συμπεριφορά. Στο πλαίσιο της συμμετοχής της κοινότητας, περιλαμβάνει τις αξίες, τις προσδοκίες, την αντίληψη των οφελών και το αίσθημα ευθύνης που ενθαρρύνουν τα άτομα να συμμετέχουν στη δημόσια λήψη αποφάσεων (Deci & Ryan, 2000). Οι κάτοικοι μπορεί να κινητοποιούνται από προσωπικά οφέλη, όπως οικονομικές απολαβές, ευκαιρίες απασχόλησης ή βελτίωση της ποιότητας ζωής ή από συλλογικές ανησυχίες, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας και η κοινωνική συνοχή (Jamal & Getz, 1995).

Ωστόσο, το κίνητρο δεν είναι στατικό. Μπορεί να επηρεαστεί από προηγούμενες εμπειρίες, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς και την αντίληψη της αποτελεσματικότητας της συμμετοχής. Για παράδειγμα, εάν οι κάτοικοι πιστεύουν ότι η συμβολή τους δεν θα οδηγήσει σε ουσιαστικές αλλαγές, ή αν παλαιότερες προσπάθειες αγνοήθηκαν, το επίπεδο κινήτρου μπορεί να μειωθεί (βλ. Tosun, 2000). Επιπλέον, εμπόδια μπορεί να προκύψουν από κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες, όπως η απάθεια, η αποξένωση ή ο πεσιμισμός, φαινόμενα που είναι ιδιαίτερα συνηθισμένα σε περιοχές όπου η συγκεντρωτική διακυβέρνηση έχει ιστορικά περιθωριοποιήσει τις τοπικές φωνές.

Στις Κυκλάδες, το κίνητρο είναι υπαρκτό, αλλά διαμεσολαβείται από σύνθετες ανησυχίες που αφορούν την πολιτιστική ταυτότητα, την περιβαλλοντική υποβάθμιση και την κοινωνική δικαιοσύνη. Οι κάτοικοι εξέφρασαν έντονη επιθυμία για μια τουριστική ανάπτυξη που να σέβεται τις τοπικές αξίες και να ενισχύει την τοπική πολιτιστική κληρονομιά. Οι παρατηρήσεις συμφωνούν με πρόσφατη έρευνα σε νησιά όπως η Άνδρος, η Σύρος και η Σαντορίνη, η οποία κατέδειξε τον ισχυρό δεσμό των κατοίκων με τον τόπο και την επιθυμία τους να διαφυλάξουν τον χαρακτήρα του, μέσα από πιο συμμετοχικές και βιώσιμες μορφές τουριστικής πολιτικής (βλ. Terkenli & Georgoula, 2022).

Αυτή η κινητοποίηση όμως συνοδεύεται από αμφιθυμία. Από τη μία, ο τουρισμός θεωρείται αναγκαία οικονομική σανίδα σωτηρίας, προσφέροντας εργασία, εισόδημα και υποδομές, από την άλλη όμως, αντιμετωπίζεται ως πηγή πολιτιστικής ομογενοποίησης, περιβαλλοντικής υποβάθμισης

και κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων. Αυτή η διττή αντίληψη του τουρισμού ως «σανίδα σωτηρίας αλλά και απειλή», κάτι αντίστοιχο με τις παρατηρήσεις του Ανδριώτη (2003) στην περίπτωση της Κρήτης, δημιουργεί αντιφατικές στάσεις που αποδυναμώνουν τη σταθερή εμπλοκή. Παρότι οι κάτοικοι μπορεί να εκφράζουν ανησυχία και πρόθεση συμμετοχής, αυτά τα συναισθήματα δεν μεταφράζονται πάντα σε συνεπή συμμετοχική συμπεριφορά.

Οι γενεαλογικές δυναμικές περιπλέκουν περαιτέρω την εικόνα, με τις παρατηρήσεις να ομοιάζουν αντίστοιχες σε προσπάθειες ανάλυσης του κοινωνικού κεφαλαίου σε αγροτικές περιοχές (βλ. Koutsou et al., 2014). Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία κάτοικοι, οι οποίοι συχνά κατέχουν επιρροή στις τοπικές κοινωνίες, εμφανίζουν σκεπτικισμό απέναντι στις συμμετοχικές διαδικασίες, θεωρώντας τις γραφειοκρατικές ή αναποτελεσματικές βάσει προηγούμενων εμπειριών. Αντιθέτως, οι νεότεροι και περισσότερο μορφωμένοι κάτοικοι είναι γενικά πιο ευαίσθητοι στις αρχές της βιωσιμότητας και της συμμετοχικής διακυβέρνησης, ωστόσο, συχνά στερούνται πρόσβασης στα κέντρα λήψης αποφάσεων ή της θεσμικής νομιμοποίησης που θα τους επέτρεπε να ασκήσουν επιρροή.

Συνεπώς, το κίνητρο στις Κυκλάδες μπορεί να καταγραφεί ως υπαρκτό αλλά εύθραυστο, υπονομευόμενο από έναν συνδυασμό αμφιθυμίας, απογοήτευσης και δομικού αποκλεισμού.

Ανάλυση Ευκαιρίας

Η ευκαιρία αναφέρεται στις εξωτερικές συνθήκες που διευκολύνουν ή περιορίζουν την πράξη της συμμετοχής. Αυτό περιλαμβάνει την πολιτική βούληση, τα θεσμικά πλαίσια, τις φυσικές υποδομές και τις κοινωνικές και πολιτισμικές νόρμες. Ακόμη και ιδιαίτερα κινητοποιημένα άτομα μπορεί να αδυνατούν να δράσουν εάν δεν έχουν πρόσβαση σε κατάλληλα κανάλια συμμετοχής ή εάν τα υπάρχοντα συστήματα διακυβέρνησης δεν υποστηρίζουν τη συμπεριληπτική λήψη αποφάσεων (βλ. Reed, 2008).

Στην τουριστική ανάπτυξη, η ευκαιρία συχνά διαμορφώνεται από τις δυναμικές ισχύος. Οι αποφάσεις σχεδιασμού λαμβάνονται συχνά από εθνικές ή περιφερειακές αρχές, και πολιτικούς παράγοντες, αφήνοντας ελάχιστο περιθώριο για συμμετοχή από τη βάση (βλ. Tosun, 2006). Επιπλέον, η ίδια η μορφή των συμμετοχικών μηχανισμών έχει σημασία καθώς συμβολικές ή προσχηματικές προσκλήσεις για συμμετοχή, χωρίς πραγματική επιρροή στις αποφάσεις, υπονομεύουν τη νομιμότητα της διαδικασίας και αποθαρρύνουν μελλοντική εμπλοκή (βλ. Arnstein, 1969).

Σε γεωγραφικά διασκορπισμένες και οικονομικά εξαρτώμενες περιοχές όπως οι Κυκλάδες, οι ευκαιρίες συμμετοχής περιορίζονται περαιτέρω από οργανωτικές δυσκολίες, όπως η εποχικότητα της οικονομίας, ο κατακερματισμός των διοικητικών δομών και η ανεπαρκής συνεργασία μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα.

Ανάμεσα στα τρία στοιχεία του μοντέλου MOA, η ευκαιρία, οριζόμενη ως το εξωτερικό υποστηρικτικό περιβάλλον για συμμετοχή, αποτελεί το σημαντικότερο εμπόδιο στο κυκλαδικό πλαίσιο. Παρά την αυξανόμενη διεθνή και ενίοτε εθνική ρητορική υπέρ της συμμετοχικής διακυβέρνησης, οι πρακτικές ευκαιρίες για εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων στον σχεδιασμό του τουρισμού παραμένουν περιορισμένες.

Μία από τις βασικές αιτίες είναι ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας του διοικητικού συστήματος (βλ. Tosun, 2006). Οι κύριες αποφάσεις για την τουριστική πολιτική λαμβάνονται συνήθως σε εθνικό επίπεδο, από υπουργεία ή κεντρικούς φορείς, χωρίς επαρκή διαβούλευση με τις περιφερειακές ή δημοτικές αρχές. Οι τοπικές αυτοδιοικήσεις στις Κυκλάδες περιορίζονται συχνά σε ρόλο εκτελεστικό, αντί για στρατηγικό, και στερούνται τόσο της νομικής εντολής όσο και της οικονομικής αυτονομίας για να ξεκινήσουν ουσιαστικές συμμετοχικές διαδικασίες.

Ακόμα και όταν επιχειρείται αποκέντρωση στη διακυβέρνηση του τουρισμού, αυτή είναι περισσότερο διαδικαστική παρά ουσιαστική. Οι μηχανισμοί συμμετοχής, όπως οι συναντήσεις ενδιαφερόμενων, τα συμβουλευτικά όργανα ή οι περιβαλλοντικές διαβουλεύσεις, είναι σποραδικοί, συμβολικοί ή κακώς δημοσιοποιημένοι, περιορίζοντας στην πράξη την ουσιαστική συμμετοχή. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι δημόσιες ακροάσεις πραγματοποιούνται αφού έχουν ληφθεί οι βασικές αποφάσεις, αφήνοντας ελάχιστο περιθώριο στους κατοίκους να επηρεάσουν τα αποτελέσματα. Επιπλέον, υπάρχει ελάχιστη επένδυση σε ψηφιακές πλατφόρμες ή εκστρατείες ενημέρωσης που θα μπορούσαν να ενισχύσουν τη διαφάνεια και τη συμμετοχή, ειδικά μεταξύ των νέων ή των γεωγραφικά απομακρυσμένων πληθυσμών.

Ένας άλλος κρίσιμος περιορισμός προκύπτει από την κυριαρχία ισχυρών ιδιωτικών παραγόντων, συμπεριλαμβανομένων μεγάλων επιχειρηματιών, εταιρειών κρουαζιέρας και επενδυτών ακινήτων, οι οποίοι ασκούν δυσανάλογη επιρροή στις διαδικασίες σχεδιασμού. Οι παράγοντες αυτοί διαπραγματεύονται συχνά απευθείας με τις κεντρικές αρχές, παρακάμπτοντας εντελώς τις τοπικές κοινότητες. Ως αποτέλεσμα, οι κάτοικοι αισθάνονται αποδυναμωμένοι και αντιλαμβάνονται τις συμμετοχικές διαδικασίες ως επιφανειακές ή ελεγχόμενες από συμφέροντα (βλ. Scheyvens, 1999).

Η πολιτική πελατειακή σχέση και η γραφειοκρατική αδράνεια περιορίζουν ακόμη περισσότερο τις ευκαιρίες. Τα πελατειακά δίκτυα και οι κομματικές τοποθετήσεις σε θέσεις ευθύνης αποθαρρύνουν τον πλουραλισμό και περιθωριοποιούν τις αντίθετες φωνές. Οι κάτοικοι που δεν ευθυγραμμίζονται με τους τοπικούς μηχανισμούς εξουσίας ενδέχεται να αποκλείονται συστηματικά από τα όργανα διαβούλευσης ή σχεδιασμού. Η συνεπαγόμενη θεσμική απογοήτευση αποθαρρύνει τους πολίτες από

το να επενδύσουν χρόνο και ενέργεια σε διαδικασίες που θεωρούν προσχηματικές ή διεφθαρμένες (βλ. Putnam, 1993 ΎFung, 2006).

Εν ολίγοις, οι Κυκλάδες πάσχουν από δομικό έλλειμμα ευκαιριών. Ακόμη και σε περιπτώσεις όπου το κίνητρο είναι υψηλό και η ικανότητα επαρκής, η απουσία θεσμικής πρόσβασης, πολιτικής βούλησης και διαδικαστικής διαφάνειας περιορίζει σοβαρά τη δυνατότητα αυθεντικής συμμετοχής της κοινότητας.

Ανάλυση Ικανότητας

Η ικανότητα σχετίζεται με τις δεξιότητες, τους πόρους και τις δυνατότητες που επιτρέπουν στα άτομα ή στις κοινότητες να συμμετέχουν αποτελεσματικά σε συμμετοχικές διαδικασίες. Αυτή περιλαμβάνει όχι μόνο την τυπική εκπαίδευση και τεχνική γνώση, αλλά και τις επικοινωνιακές δεξιότητες, τα κοινωνικά δίκτυα, την πρόσβαση στην πληροφόρηση και τη διαθεσιμότητα χρόνου και οικονομικών πόρων.

Οι κάτοικοι μπορεί να είναι κινητοποιημένοι και να διαθέτουν ευκαιρίες, αλλά να μην έχουν την απαραίτητη ικανότητα να συμβάλουν ουσιαστικά. Στην περίπτωση του τουρισμού, η γλώσσα του σχεδιασμού είναι συχνά τεχνική και γραφειοκρατική, γεγονός που καθιστά τη διαδικασία απρόσιτη για τον γενικό πληθυσμό (βλ. Timothy, 1999). Επιπλέον, περιθωριοποιημένες ομάδες, όπως οι γυναίκες, οι νέοι και οι εποχικοί εργαζόμενοι, συχνά στερούνται του κοινωνικού κεφαλαίου ή της θεσμικής πρόσβασης που απαιτούνται για να εκφράσουν τις ανησυχίες τους (βλ. Pretty, 1995).

Η διάσταση της ικανότητας περιλαμβάνει επίσης τη συλλογική δυνατότητα. Μη κυβερνητικές οργανώσεις, κοινοτικοί σύλλογοι και συνεταιρισμοί μπορούν να διαδραματίσουν κρίσιμο ρόλο στην ενοποίηση των ατομικών φωνών, στην παροχή κατάρτισης και στη διευκόλυνση της συμμετοχής. Σε περιοχές όπου η κοινωνία των πολιτών είναι αδύναμη ή αντιμετωπίζει έλλειψη πόρων, αυτό το επίπεδο συμμετοχικής υποδομής μπορεί να απουσιάζει, επιδεινώνοντας περαιτέρω τα ελλείμματα ικανότητας (βλ. Moscardo, 2008).

Στις Κυκλάδες, οι περιορισμοί στην ικανότητα διαφέρουν σημαντικά μεταξύ νησιών και δημογραφικών ομάδων. Ορισμένα νησιά, όπως π.χ. η Σύρος, που διαθέτει εκπαιδευτικά ιδρύματα, πολιτιστικούς φορείς και μια σχετικά ισχυρή κοινωνία των πολιτών, εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα συμμετοχικής ικανότητας. Αντίθετα, μικρότερα ή έντονα εξαρτημένα από τον τουρισμό νησιά, στερούνται τέτοιων θεσμικών υποδομών και οι κάτοικοι έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε προγράμματα ενίσχυσης δεξιοτήτων ή πρωτοβουλίες πολιτικής εκπαίδευσης.

Η τεχνική κατάρτιση αποτελεί σημαντικό εμπόδιο. Τα έγγραφα σχεδιασμού, τα αναπτυξιακά πλαίσια και οι περιβαλλοντικές μελέτες είναι συχνά διατυπωμένα σε νομική ή τεχνική γλώσσα που δεν είναι προσιτή στους μη ειδικούς. Αυτό το γνωστικό χάσμα εμποδίζει πολλούς κατοίκους από το να κατανοήσουν ή να ασκήσουν κριτική σε προτεινόμενα έργα, πόσο μάλλον να διαμορφώσουν εναλλακτικά οράματα. Επιπλέον, η απουσία εκπαιδευτικών εκστρατειών ή εργαστηρίων για τον βιώσιμο τουρισμό έχει ως αποτέλεσμα πολλοί ντόπιοι να αγνοούν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους στο πλαίσιο συμμετοχικών διαδικασιών.

Οι οικονομικοί και χρονικοί περιορισμοί παίζουν επίσης κρίσιμο ρόλο. Η εποχικότητα της τουριστικής απασχόλησης συχνά σημαίνει ότι πολλοί κάτοικοι εργάζονται εντατικά κατά την υψηλή περίοδο και αδυνατούν να συμμετάσχουν σε συλλογικές διαδικασίες. Οι γυναίκες, ιδίως, αντιμετωπίζουν πρόσθετα εμπόδια λόγω έμφυλων ρόλων που περιορίζουν τη δημόσια παρουσία και επιρροή τους, ενώ οι νέοι στερούνται συχνά πρόσβασης σε δίκτυα και θεσμούς που ενισχύουν τη συμμετοχή.

Πολλές κυκλαδίτικες κοινότητες αντιμετωπίζουν έντονες πληθυσμιακές διακυμάνσεις μεταξύ των εποχών, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η ανάπτυξη σταθερών και συμμετοχικών δομών διακυβέρνησης. Παράλληλα, η παρουσία εξωτερικών τουριστικών κεφαλαίων περιορίζει τη δυνατότητα των τοπικών κοινωνιών να επηρεάζουν στρατηγικές αποφάσεις για την τουριστική ανάπτυξη (βλ. Tsartas, 2003).

Τέλος, οι κανόνες που υπαγορεύουν σεβασμό στην εξουσία και η περιορισμένη παράδοση πολιτικής συμμετοχής αποδυναμώνουν περαιτέρω την ικανότητα. Σε πολλές κυκλαδικές κοινότητες επικρατεί μια ιεραρχική κουλτούρα, στην οποία οι αποφάσεις αναμένονται να λαμβάνονται από πολιτικές ή επιχειρηματικές ελίτ. Αυτή η νοοτροπία αποθαρρύνει την ενεργή αμφισβήτηση και τη συλλογική οργάνωση, ιδίως μεταξύ κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων.

Συνοψίζοντας, αν και οι ελλείψεις που σχετίζονται με την ικανότητα δεν είναι ανυπέρβλητες, παραμένουν σημαντική πρόκληση για την προώθηση μιας συμμετοχικής και χωρίς αποκλεισμούς διακυβέρνησης. Χωρίς στοχευμένες προσπάθειες για την ενίσχυση των τοπικών δυνατοτήτων, μέσω εκπαίδευσης, κατάρτισης και ενδυνάμωσης της κοινωνίας των πολιτών, κάθε συμμετοχική διαδικασία κινδυνεύει να κυριαρχηθεί από μια μικρή, προνομιούχα μερίδα του πληθυσμού.

Συμπεράσματα

Το πλαίσιο MOA αποτελεί ένα χρήσιμο αναλυτικό εργαλείο για την κατανόηση της περιορισμένης συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών στον σχεδιασμό βιώσιμου τουρισμού, όπως συμβαίνει χαρακτηριστικά στις Κυκλάδες. Παρά την ύπαρξη ενδιαφέροντος και διάθεσης από πλευράς των

κατοίκων, η έλλειψη θεσμικής υποστήριξης, τεχνικής κατάρτισης και ουσιαστικών συμμετοχικών διαδικασιών περιορίζει τη δυνατότητα ουσιαστικής συμβολής τους.

Η συγκεντρωτική πολιτική και διοικητική οργάνωση, η κυριαρχία εξωγενών συμφερόντων και η χρήση προσχηματικών μηχανισμών διαβούλευσης συνθέτουν ένα πλαίσιο που εμποδίζει τη μετάβαση από την πρόθεση στην πράξη. Η κοινοτική συμμετοχή είτε αγνοείται είτε ενσωματώνεται επιφανειακά, χωρίς να επηρεάζει ουσιαστικά τη λήψη αποφάσεων. Ως αποτέλεσμα, η έννοια της βιωσιμότητας παραμένει συχνά ένα ρητορικό σχήμα, παρά μια εφαρμοσμένη πραγματικότητα.

Το άρθρο αναδεικνύει την ανάγκη για πολυεπίπεδες παρεμβάσεις που να ενισχύουν τη θεσμική νομιμοποίηση και αξιοπιστία των συμμετοχικών διαδικασιών. Απαιτείται η δημιουργία διαύλων ουσιαστικής διαβούλευσης και συν-διαμόρφωσης πολιτικής με τους τοπικούς φορείς, καθώς και η αντιμετώπιση των κοινωνικών, πολιτισμικών και οργανωτικών εμποδίων που αποθαρρύνουν τη συμμετοχή.

Αν και η εμπειρική ανάλυση ,μέσα από τις ημιδομημένες συνεντεύξεις και τις εστιασμένες ομάδες, επιτρέπει μία πρώτη κατανόηση σχετικά με το παράδοξο της μη συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών στη διακυβέρνηση του βιώσιμου τουρισμού, με παρατηρήσεις που συμφωνούν με βιβλιογραφικές διαπιστώσεις ,θεωρείται απαραίτητη στα πλαίσια της μελλοντικής έρευνας, η διενέργεια ποσοτικής ανάλυσης σε διευρυμένο δείγμα πληθυσμού μέσω ερωτηματολογίων έτσι ώστε αυτή η συμπληρωματική προσέγγιση να επιτρέψει τόσο την επιβεβαίωση και διεύρυνση όσο και την ιεράρχηση των ποιοτικών ευρημάτων αλλά και τη σύγκριση μεταξύ κοινωνικών ομάδων, ενισχύοντας τη μεθοδολογική εγκυρότητα και τη δυνατότητα χάραξης αποτελεσματικών πολιτικών που να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες του κάθε νησιού.

Το σίγουρο είναι πως ο βιώσιμος τουρισμός δεν είναι απλώς ένα τεχνικό ζητούμενο που επιτυγχάνεται μέσω κανονιστικών ρυθμίσεων ή καινοτομιών της αγοράς. Αντιθέτως, συνιστά μια βαθιά κοινωνική και πολιτική διαδικασία. Η επίτευξη ουσιαστικής βιωσιμότητας προϋποθέτει την αναδιάρθρωση των σχέσεων εξουσίας, με τις τοπικές κοινωνίες να αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο ως συμμετοχοί και διαμορφωτές του τουριστικού τους μέλλοντος και όχι ως παθητικοί αποδέκτες πολιτικών που επιβάλλονται «από πάνω».

References

- Andriotis, K. (2003). Tourism in Crete: A form of modernization. *Current Issues in Tourism*, 6(1), 23–53.
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.

- Fung, A. (2006). Varieties of participation in complex governance. *Public Administration Review*, 66, 66-75.
- Hung, K., Sirakaya-Turk, E., & Ingram, L. J. (2010). Testing the efficacy of an integrative model for community participation. *Journal of Travel Research*, 50(3), 276–288.
- Jamal, T., & Getz, D. (1995). Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 186-204.
- Koutsou, S., Partalidou, M., & Ragkos, A. (2011). Young farmers' social capital in Greece: Trust levels and collective actions. *Journal of Rural Studies*, 27(4), 419–427
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Longhurst, R. (2010). Semi-structured interviews and focus groups. In N. Clifford, S. French, & G. Valentine (Eds.), *Key methods in geography* (2nd ed.). SAGE Publications, pp. 103–115.
- MacInnis, D. J., Moorman, C., & Jaworski, B. J. (1991). Enhancing and measuring consumers' motivation, opportunity, and ability to process brand information from ads. *Journal of Marketing*, 55(4), 32-53.
- Moscardo, G. (2008). *Building community capacity for tourism development*. CABI.
- Murphy, P. E. (1985). *Tourism. A Community Approach*. New York-London: Methuen.
- Pham, H. N., Thai, N. T., Heffernan, T. W., & Reynolds, N. (2023). Environmental Policies and the Promotion of Pro-Environmental Consumer Behavior: A Systematic Literature Review. *SAGE Open*, 13(4).
- Pretty, J. (1995). Participatory learning for sustainable agriculture. *World Development*, 23(8), 1247–1263.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Reed, M. S. (2008). Stakeholder participation for environmental management: A literature review. *Biological Conservation*, 141(10), 2417-2431.
- Rothschild, M. L. (1999). Carrots, sticks, and promises: A conceptual framework for the management of public health and social issue behaviors. *Journal of Marketing*, 63(4_suppl1), 24-37.
- Scheyvens, R. (1999). Ecotourism and the empowerment of local communities. *Tourism Management*, 20(2), 245–249
- Terkenli, T. S., & Georgoula, V. (2022). Tourism and cultural sustainability: Views and prospects from Cyclades, Greece. *Sustainability*, 14(1), 307.
- Timothy, D. J. (1999). Participatory planning: A view of tourism in Indonesia. *Annals of Tourism Research*, 26(2), 371–391.
- Tosun, C. (2000). Limits to community participation in the tourism development process in developing countries. *Tourism Management*, 21(6), 613-633.
- Tosun, C. (2006). Expected nature of community participation in tourism development. *Tourism Management*, 27(3), 493-504.
- Tsartas, P. (2003). Tourism development in Greek insular and coastal areas: Sociocultural changes and crucial policy issues. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(2–3), 116–132.
- Verma, R., Rattan, P. S., & Bansal, S. P. (2024). Community participation in sustainable tourism development: An application of the MOA model in the Garhwal Himalayas of Uttarakhand, India. *International Journal of Tourism Policy*, 14(6), 545–561.
- UNWTO. (2005). *Making tourism more sustainable: A guide for policy makers*. United Nations Environment Programme and World Tourism Organization.

Παράρτημα

Πίνακας 1. Φύλο συμμετεχόντων

Κατηγορία Συμμετοχής	Αριθμός Ανδρών	Αριθμός Γυναικών	Σύνολο
Ατομικές Συνεντεύξεις	8	4	12
Ομαδικές Συζητήσεις	12	12	24
ΣΥΝΟΛΟ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ	20	16	36

Πίνακας 2. Ηλικιακές ομάδες συμμετεχόντων

Ηλικιακή Ομάδα	Ατομικές Συνεντεύξεις (12 άτομα)	Ομαδικές Συζητήσεις (24 άτομα)	Σύνολο
Νεότεροι (20–35 ετών)	2	8 (ομάδα 1)	10
Μεσήλικες (36–59 ετών)	7	8 (ομάδα 2)	15
Ηλικιωμένοι (60+ ετών)	3	8 (ομάδα 3)	11
ΣΥΝΟΛΟ	12	24	36

Πίνακας 3. Συμμετοχή Ανά Περιφερειακή Ενότητα (Π.Ε.)

Περιφερειακή Ενότητα (Π.Ε.)	Ατομικές Συνεντεύξεις	Ομαδικές Συζητήσεις	Σύνολο Συμμετεχόντων
Π.Ε. Νάξου	3	6	9
Π.Ε. Σύρου	2	4	6
Π.Ε. Θήρας	2	4	6
Π.Ε. Ανδρου	2	4	6
Π.Ε. Μήλου	1	2	3
Σύνολο	12	24	36

Πίνακας 4. Ομαδικές συζητήσεις

Ομάδα	Σύνθεση	Κύριες παρατηρήσεις
1	Νεότεροι (20-35)	Προθυμία για συμμετοχή αλλά αισθάνονται θεσμικά αποκλεισμένοι, ανάγκη για διαφανή και προσβάσιμα εργαλεία, ανάγκη για καλύτερη τεχνική και θεσμική γνώση, χαμηλή θεσμική εμπιστοσύνη
2	Μεσήλικες (36-59)	Πραγματισμός λόγω βιοπορισμού, περιορισμένος χρόνος συμμετοχής, επιφυλακτικότητα ως προς την αποτελεσματικότητα της συμμετοχής από τη στιγμή που άλλοι αποφασίζουν
3	Ηλικιωμένοι (60+)	Σκεπτικισμός από προηγούμενες εμπειρίες, αίσθηση ότι οι διαδικασίες

		είναι γραφειοκρατικές ή συμβολικές, έλλειψη θεσμικής και τεχνικής γνώσης, νοσταλγία για πιο συνεκτικές κοινότητες όπου η συμμετοχή ήταν άτυπη αλλά ουσιαστική
--	--	---

Πίνακας 5. Ατομικές συνεντεύξεις .

Ιδιότητα	Κύριες παρατηρήσεις
Δημοτικός σύμβουλος	Περιορισμένοι πόροι για ενίσχυση συμμετοχικών διαδικασιών, δυσκολία κινητοποίησης πολιτών, περιορισμός σε εκτελεστικό ρόλο, πιέσεις από συμφέροντα
Μέλος τουριστικής επιτροπής 1	Απουσία διαλόγου με την κοινωνία, έλλειψη συμμετοχικού οράματος, αποφασίζουν οι «πάνω»
Μέλος τουριστικής επιτροπής 2	Περιορισμένη συμμετοχή νεότερων, ανάγκη για συνεργασίες κα καλύτερη εκπαίδευση
Μέλος Κίνησης πολιτών	Απουσία συμμετοχής περιβαλλοντικών και τοπικών φορέων, μονοδιάστατη στόχευση, πολιτικές παρεμβάσεις και πελατειακές σχέσεις
Μέλος Επιμελητηρίου	Μικρή συμμετοχή ΜμΕ στη λήψη αποφάσεων σε αντίθεση με τις μεγάλες, έλλειψη διαβούλευσης
Μέλος Αγροτικού Συνεταιρισμού	Αποκλεισμός αγροτών από τουριστικές αποφάσεις, απουσία διασύνδεσης αγροτικού τομέα με τουρισμό
Μέλος τοπικού συλλόγου	Έλλειψη διαφάνειας, ανάγκη για ουσιαστική συμμετοχή, δυσπιστία προς τους θεσμούς
Μέλος Γυναικείου Συλλόγου	Έμφυλα εμπόδια στη συμμετοχή, χαμηλή εκπροσώπηση γυναικών σε φορείς
Μέλος Πολιτιστικού Συλλόγου	Περιορισμένη θεσμική αναγνώριση, ανεπαρκής στήριξη από τοπική αυτοδιοίκηση
Μέλος συλλόγου καταλυμάτων 1	Έλλειψη συμμετοχικών συνεργειών με άλλους τομείς, απομόνωση διαφορετικών φωνών, γραφειοκρατία
Μέλος συλλόγου καταλυμάτων 2	Έλλειψη τεκμηρίωσης και συμμετοχικού στρατηγικού σχεδιασμού,
Μέλος εμπορικού συλλόγου	Αναποτελεσματικότητα θεσμικών μηχανισμών συμμετοχής, έντονη γραφειοκρατία, πελατειακές σχέσεις

Πίνακας 6. Συνοπτική παρουσίαση ευρημάτων Ανάλυσης μοντέλου MOA

Διάσταση	Περιγραφή	Περιορισμοί
Κίνητρο (motivation)	ώθηση και προθυμία για συμμετοχή, επηρεαζόμενη από αξίες, αντιλήψεις, προσδοκίες και αίσθημα ευθύνης.	<ul style="list-style-type: none"> - Αμφιθυμία απέναντι στον τουρισμό (σανίδα σωτηρίας αλλά και απειλή) - Απογοήτευση από προηγούμενες εμπειρίες μη ουσιαστικής συμμετοχής - Περιορισμένη εμπιστοσύνη σε θεσμούς - Γενεαλογικές διαφοροποιήσεις

		(σκεπτικισμός μεγαλύτερων ηλικιών)
Ευκαιρία (opportunity)	Εξωτερικές συνθήκες που επιτρέπουν ή περιορίζουν την εμπλοκή, όπως θεσμικά πλαίσια, πολιτική βούληση και υποδομές.	<ul style="list-style-type: none"> - Συγκεντρωτικό διοικητικό σύστημα - Έλλειψη ουσιαστικών συμμετοχικών μηχανισμών - Κυριαρχία μεγάλων συμφερόντων - Πελατειακές σχέσεις και αποκλεισμοί - Περιορισμένη πρόσβαση σε πληροφόρηση και τεχνολογικά εργαλεία - Αποσπασματική και συμβολική διαβούλευση
Ικανότητα (ability)	Δεξιότητες, πόροι και δυνατότητες που επιτρέπουν αποτελεσματική συμμετοχή.	<ul style="list-style-type: none"> - Έλλειψη τεχνικής και θεσμικής γνώσης - Τεχνική γλώσσα σχεδιασμού - Περιορισμοί χρόνου και πόρων λόγω εποχικής απασχόλησης - Αδύναμη κοινωνία των πολιτών - ανισότητες - Ιεραρχική κουλτούρα που αποθαρρύνει συμμετοχή